

4. Прибитков И. Эмиграционный потенциал крымских татар// Социологические исследования. – 1999.-№10.
5. Українська державність у ХХ ст. : історико-політологічний аналіз.- К., 1996.
6. Урядовий кур'єр- 1999.- 27 липня.

ЗНАЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ ДЛЯ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ

Комаров В. О.,

*кафедра історії України, Криворізький державний педагогічний
університет*

В сучасних суспільних умовах, коли обсяг наукової інформації стрімко зростає, вже неможливо робити головний наголос на просте засвоєння знань, в тому числі і з історії. Саме тому сучасна методична наука приділяє так багато уваги проблемам розвиваючого навчання. Як доводить практика підготовки вчителів історії, часто доволі складно донести ці здобутки методичної науки до студентів, хоча програмою відповідного курсу для цього передбачається спеціальна лекція.

Досвід викладання переконливо доводить, що цю лекцію доцільно розпочати з використання уривку з літературного твору, наприклад “Юный Цезарь” (Книга для чтения по истории древнего мира. – М.: Просвещение, 1981. – С. 237 – 281). Такий методичний прийом отримав назву “яскрава пляма”.

Після цього викладач звертається до студентів з цілою низкою запитань. Чому лекція, яка присвячена значенню шкільного курсу історії для розумового розвитку учнів, почалася саме так? Вислухавши декілька відповідей студентів, викладач пропонує їм подумати над тим, що ж таке розвиток. Саме таким чином можна активізувати раніше набуті студентами знання з філософії, психології та педагогіки. Досвід навчання свідчить, що студенти, як правило, визначають

поняття “розвиток” надзвичайно абстрактно. З метою конкретизації студентських визначень цього поняття їм пропонується подумати над тим, на що ж повинен бути спрямованим цей розвиток, розвиток чого мається на увазі. На ці питання студенти, як правило, відповідають, що на увазі мається розвиток особистості учнів

Після цього викладач пропонує студентам з'ясувати, що ж таке особистість і які її складові частини. Спираючись на знання з психології, студенти вказують, що складовими “частинами” особистості є розум, воля та емоції. Лише після цього викладач звертається до студентів із запитання про те, яке значення для розвитку цих складових елементів особистості учня має шкільний курс історії і, зокрема, наведений на початку лекції уривок з літературного твору.

Підводячи підсумки співбесіди зі студентами, викладач говорить, що головною метою сучасної історичної освіти школярів є не тільки засвоєння навчальної історичної інформації, але й розвиток особистості учнів особливо в розумовому плані.

Проблема розумового розвитку учнів у навчанні взагалі й історії зокрема постала як центральна в другій половині ХХ ст. в умовах науково – технічної революції, яка на сьогоднішній день охопила весь світ. Однак треба мати на увазі, що навчання і розвиток можуть по-різному співвідноситися між собою. Їх співвідношення може бути таким: а) розвиток учнів випереджає навчання; б) розвиток учнів і процес навчання відбуваються паралельно; в) навчання випереджає розвиток. В кожному з перерахованих випадків в процесі навчання історії виникають абсолютно конкретні наслідки.

Так, в разі, коли розвиток випереджає навчання історії, або навчання та розвиток відбуваються паралельно, повністю унеможлиблюється реалізація керівної ролі вчителя у навчанні історії. Реалізація керівної ролі вчителя у навчанні історії можлива лише за умови, якщо навчання випереджає розвиток. В такому разі головною рушійною силою у навчанні історії є

протиріччя між тими вимогами, які висуває вчитель до учнів, та наявністю у школярів можливостей їх виконання. Під можливостями учнів мається на увазі рівень сформованості загальнонавчальних та спеціальних предметних умінь та навиків, а також рівень розумового розвитку певної вікової групи учнів. Крім того, вчитель історії, як це не важко, повинен враховувати індивідуальні особливості дітей.

Під такими особливостями маються на увазі особливості розвитку уваги, пам'яті, мислення та емоційної сфери пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Одними з основних понять теорії розвиваючого навчання історії є поняття навченості та научуваності. Під терміном "навченість" зазвичай розуміють наявність активного фонду знань з історії та рівень сформованості як загальнонавчальних, так і спеціальних предметних умінь та навиків. Під терміном "научуваність" мається на увазі вміння школярів самостійно добувати нові знання, формувати нові уміння та навички. Існує така залежність: чим більше у школярів розвинута научуваність, тим вище їх навченість взагалі і з історії зокрема.

При цьому слід мати на увазі, що будь – яка система навчання історії розвиває ту чи іншу рису особистості учня. Питання полягає лише в тому, яку саме складову особистості школяра розвиває та чи інша система навчання історії. При цьому слід мати на увазі, що основою розвитку школярів є зміст історичної освіти. Найважливішою ж умовою розвитку учнів у процесі навчання історії є систематична пізнавальна діяльність школярів. Вона ж повинна здійснюватися на конкретному історичному матеріалі. Для того, щоб реалізувати розвиваючий потенціал такого навчального предмету, як "історія" вчителю слід постійно висувати все складніші і складніші вимоги до учнів. Тільки за таких умов навчання вестиме за собою розвиток.

В теорії розвиваючого навчання історії дуже важливе значення мають такі психологічні поняття, як "зона найближчого розвитку" та "зона актуального розвитку". Перше

з них означає такі розумові і практичні дії, які учень здатен виконувати самостійно без будь – якої допомоги вчителя. Під зоною актуального розвитку маються на увазі такі розумові і практичні дії, які школярі здатні виконувати, але за незначною допомогою вчителя. Таку допомогу треба надавати таким чином, щоб у учня виникало враження, що він виконує ці дії неначе самостійно. Вчитель же є тільки співучасником обопільного пізнавального процесу. При цьому однією з найважливіших умов такої пізнавальної співпраці вчителя та учнів є вміння вчителя тримати увагу учнів на належному рівні.

Увага – це здатність людини виділяти з великої кількості об'єктів один чи декілька та зосереджуватися на них. У сучасній педагогічній психології виділяють декілька видів уваги. Увага може бути стійкою або нестійкою, розсіяною або сконцентрованою, мимовільною, довільною або післядовільною. Враховувати ці особливості уваги школярів у процесі навчання історії вкрай необхідно. Справа в тому, що увага – це єдиний шлях проникнення інформації, в тому числі і навчальної, у свідомість людини взагалі і учнів зокрема. Якщо характеризувати увагу учнів V – VI класів, то вона є, як правило, нестійкою, розсіяною та мимовільною. Тому вчителю історії треба перш за все потурбуватися про те, щоб повернути увагу учнів до навчального матеріалу.

Цього можна досягти, зокрема, використавши методичний прийом “яскрава пляма”. Суть його полягає в тому, щоб на початку уроку або по ходу його навести декілька яскравих фактів, які повинні бути органічно пов'язані з тим навчальним матеріалом, який вивчається на уроці.

Іншою методичною умовою, яка дозволяє враховувати вікові особливості уваги школярів зазначеної вікової групи, є необхідність частой зміни методів опрацювання навчального матеріалу на уроці. При цьому урок не повинен ні в якому разі перетворюватися на калейдоскоп різних методичних прийомів. Такими прийомами у цих класах можуть бути яскрава розповідь вчителя, співбесіда з учнями, коментоване читання підручника

“за ланцюжком” з роз’ясненням незрозумілого матеріалу, відповіді учнів на запитання вчителя чи авторів підручника, розгорнуті відповіді учнів біля класної дошки.

Для того, щоб утримувати увагу школярів цієї вікової групи на належному рівні протягом всього уроку, вчителю треба, якщо це можливо, завершувати урок таким фактичним матеріалом, який вимагає кульмінації уваги учнів. Але це можливо далеко не завжди.

При роботі з учнями більш старших вікових груп характерні особливості уваги школярів дозволяють уникати частої зміни методів опрацювання навчального матеріалу на уроці.

Однією з важливих умов ефективного навчання історії в школі є розвиток здібностей школярів **сприймати** навчальний матеріал. Для цього школярам, по – перше, треба повідомляти конкретний матеріал. По – друге, навчальний матеріал має бути яскравим, образним. Мова вчителя повинна бути не тільки логічною, а й емоційно забарвленою. Дуже невтішними виявляються результати навчання історії тоді, коли мова вчителя непослідовна і суха.

Важливим напрямком розвиваючого навчання історії в школі є розвиток **спостережливості**. Методичною умовою формування цієї риси особистості учнів є систематичне використання у навчанні історії найрізноманітніших завдань для самостійної роботи школярів на уроці.

Уява. Без розвитку цієї складової особистості учнів взагалі ефективно вивчення історії неможливе. Це пояснюється тим, що історична наука, яка визначає зміст відповідного навчального предмету, має справу з тими явищами та процесами, які відбувалися в далекому минулому. Відомо, що інформацію про навколишній світ людина отримує через органи чуття. Ясна річ, що школярі події давно минулих часів через органи чуття сприймати не можуть. Тому глибоке засвоєння історичного матеріалу школярами досягається саме завдяки уяві. Існують декілька методичних шляхів розвитку уяви школярів. Це і різноманітна наочність, і технічні засоби

навчання, і твори художньої літератури на уроках історії. Останнім часом в Україні з'явилися декілька надзвичайно корисних видань. Але вони, на жаль, видані настільки незначною кількістю, що до масової школи майже не дійшли. Серед подібних видань слід назвати такі книжки: Б. І. Андрусишин, В. Й. Борисенко. Історія України в художньо – літературних образах. - К. : Генеза, 2000; Історія стародавнього світу в літературних творах /Упоряд. К. І. Криlach. - К. - Ірпінь: ВТФ “Перун”, 1998.

Вчителю історії слід мати на увазі, що використання тих чи інших методичних засобів розвитку уяви може привести не тільки до поглибленого засвоєння навчального матеріалу, але й до його модернізації. А це в свою чергу лише шкодить історичній освіті школярів. Тому вчителю історії треба розрізняти як види уяви у навчанні історії, так і методичні шляхи їх розвитку.

В сучасній науці розрізняють два рівні людської уяви: репродуктивна і творча. Обидва рівні уяви відіграють дуже важливу роль у навчанні історії. Під репродуктивною уявою мають на увазі здатність людини відтворювати подумки ті явища, які раніше вже були сприйняті. Методичним прийомом розвитку репродуктивної уяви є розповідь учня, яка відтворює розповідь вчителя або авторський текст підручника. При цьому вчителю слід прагнути до того, щоб той матеріал, який відтворює учень, був належним чином усвідомлений.

Різновидами творчої уяви з точки зору сучасної психологічної науки є марення, мрії та фантазії. Само собою зрозуміло, що далеко не кожний різновид творчої уяви придатний для розвитку в процесі навчання історії. Скоріше за все мова може йти про розвиток в учнів своєї історичної фантазії, тобто історичних образів. Для цього можна використовувати найрізноманітніші творчі завдання, наприклад написання творів-мініатюр під час вивчення певного програмного матеріалу.

Розвиток пам'яті. Однією з найважливіших умов ефективного навчання історії є систематичне повторення учнями раніше вивченого матеріалу. Само собою зрозуміло, що без розвитку пам'яті це абсолютно неможливо. Але при цьому слід мати на увазі, що існують різні види пам'яті. За тривалістю зберігання засвоєного навчального матеріалу розрізняють короткострокову, оперативну та довгострокову пам'ять. За способами запам'ятовування виділяють механічну та усвідомлену, логічну та емоційну пам'ять. Однією з найважливіших методичних умов розвитку пам'яті, а значить підвищення ефективності навчання історії є систематичне використання раніше засвоєного навчального матеріалу під час вивчення нового. При цьому раніше засвоєний навчальний матеріал використовується в нових зв'язках, що значно поглиблює історичні знання школярів. У реальному навчанні історії розвиток усіх цих складових особистості учнів відбувається паралельно. Це пояснюється тим, що процес навчання історії – це перш за все процес пізнавальний. А він являє собою єдність емоційної, вольової та розумової складових. Критерієм розвитку учнів в процесі навчання історії є вміння учнів розв'язувати різноманітні творчі завдання, які постійно ускладнюються. Само собою зрозуміло, що розвиток учнів здійснюється в процесі засвоєння конкретного фактичного матеріалу. В той же час досягнення відповідного рівня розвитку є необхідною передумовою поглибленого засвоєння фактичного матеріалу.

Важливою умовою ефективного навчання історії є тісний зв'язок між розвитком мислення учнів та змістом конкретних історичних курсів. Так, наприклад, мислення учнів початкових класів характеризується як предметно – понятійне, а мислення молодших підлітків, тобто учнів V – VI класів, є наочно – образним. А мислення старшокласників є вже абстрактно – понятійним за характером. Крім того мислення учнів V – VII класів розвивається індуктивним шляхом, а старшокласники здатні вже до дедукції.

Виходячи з характеристики мислення учнів різних вікових груп, можна сказати, що найважливішою умовою розвитку мислення школярів середнього шкільного віку є якомога ґрунтовніша опора на наочність, причому не схематичну, а образну. У старших класах вчителю історії в процесі розвитку мислення учнів треба вже спиратися на певні узагальнення, в тому числі і на схематичну наочність.

Одним з методичних прийомів розвитку мислення учнів є використання різноманітних письмових робіт. Можливим варіантом таких робіт є складання плану параграфа підручника та наступне обговорення його на уроці під час бесіди з учнями. Але в тих чи інших класах ця робота має свої особливості. Так, у V – VI класах учням можна пропонувати складати лише простий план параграфу, а у VI – VIII – вже складний. Проводячи евристичні бесіди зі школярами, треба обов'язково враховувати наявність у них опорних знань. Так, на повторувально - узагальнюючому уроці у VI класі доцільно провести бесіду за такою темою " Чому праця рабів з плином часу привела до занепаду господарства Римської імперії ? " Вчителю слід заздалегідь продумати хід такої співбесіди. Інакше належного ефекту на уроці можна і не досягти. У наступних класах евристична бесіда як методичний прийом розвитку історичного мислення учнів зберігає своє значення. Але поступово впроваджується і ціла низка інших методичних прийомів, таких як свосерідні "пам'ятки" та різноманітні текстові таблиці. Так у VII класі для узагальнення доволі значного за обсягом навчального матеріалу можна запропонувати учням таку порівняльну таблицю. Вона дозволяє вчителю організувати навчальну роботу зі школярами, спрямовану на істотне поглиблення знань учнів.

Характерні ознаки суспільних класів	Раби	Кріпаки
1. Чи були особисто вільними? 2. Кому належали? 3. Чим володіли? 4. На кого працювали ? 5. Чи були особисто зацікавлені в результатах своєї праці?		

Використання таких таблиць можливе з VI –VII класів. Заповнюються вони в процесі фронтальної співбесіди з усіма учнями класу з метою узагальнення значного за обсягом навчального матеріалу. Обов'язковою умовою опрацювання таких таблиць у навчальному процесі є наявність системи запитань до них, які формулюються у вигляді суджень та умовиводів. Критерієм сформованості мислення школярів є вміння робити висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що на сучасному етапі суспільного розвитку головним завданням навчання історії є розвиток особистості учнів, який дуже тісно пов'язаний з віковими особливостями школярів.